

מהות הבחירות במשטר דמוקרטי

ד"ר אוקי מרושק קלארמן

עקרונות היסוד של המשטר הדמוקרטי הם החירות והשוויון. המוסדות הדמוקרטיים, כמו גם תהליכי קבלת ההחלטות בדמוקרטיה, הם כלים למימושם של עקרונות אלו. כך הדבר גם לגבי הבחירות. הבחירות הן אמצעי נוסף, מבין אמצעים רבים אחרים, למימוש העקרונות האמורים.

כאשר אנו מדברים על חירות ועל שוויון כעקרונות דמוקרטיים, הכוונה היא שלכל יחיד ולכל קבוצה הזכות השווה לחיות לפי אמונתם, בתנאי שהם מכירים באופן פעיל בזכות המקבילה של זולתם לאותו עיקרון. אילולא הייתה קיימת סתירה בין הרצונות של היחידים והקבוצות, לא היה צריך הליך מוסכם של קבלת החלטות. כל אחד היה פועל כראות עיניו. אך מאחר וסתירות אלו קיימות, חייבים להחליט עמדתו של מי תתקבל ותבוצע, כיצד תבוצע ומי יהיה אחראי לביצועה. לשם כך צריך בחירות.

כבר בשלב זה נקלענו לקושי. אם יש זכות שווה לכל אחד לחיות לפי אמונתו, ובבחירות אנו קובעים עמדתו של מי תבוצע, הרי שאנו פוגעים בשוויון ומעניקים יתרון לזה שעמדתו תבוצע.

הבעיה הא בעיה רצינית והפתרונות לה חלקיים. פתרון ראשון הוא מחויבות של כולם לכך שגם אם ייבחרו יעשו כל מאמץ לשמור על זכותו של כל אחד לחיות לפי אמונתו. פתרון שני הוא קיום בחירות תקופתיות, כך שאפשר יהיה שבכל פעם היתרון היחסי יישמר למישהו אחר. פתרון שלישי הוא בשמירה קפדנית על ייצוג כל העמדות במערכת קבלת ההחלטות. כולם, כאמור, פתרונות חלקיים.

נוכל, אם כן, לנסח את העקרונות כך: **בבחירות דמוקרטיות, שהן אמצעי נוסף מבין האמצעים הקיימים למימוש החירות והשוויון, חייבת להיות זכות שווה לכל אחד לבחור ולהיבחר, כדי שיהיה ייצוג לעמדתו. הבחירות חייבות להיות תקופתיות והרוב הוא שיקבע אילו עמדות תבוצענה במקרה של סתירה בין הרצונות השונים.**

מטרת התכנית היא ללמוד את מהותו של תהליך הבחירה הדמוקרטי כתהליך בחירה עצמאי ורציונלי בין אלטרנטיבות הכולל חיפוש של המשתתפים אחר ליקויים בעמדותיהם כמו גם חיפוש היתרונות בעמדות זולתם.

בתכנית סדנאות הבחונות האם מתקיים תהליך בחירה רציונלי במערכת הבחירות וכיצד מיושמים העקרונות הדמוקרטיים של שוויון וחירות בתהליכים הפוליטיים המתרחשים במערכת בחירות.

הזכות השווה לבחור ולהיבחר¹

האם הרעיון לשתף באופן שווה את החברים בחברה הדמוקרטית בבחירת נציגיהם ובזכותם להיבחר, הוא רעיון כל כך טוב? האם לא עדיף להגבילו?

באופן עקרוני התשובה לשאלה זו, כפי שהיא נובעת מרעיון האמנה, היא חיובית. שיתוף שווה של אלו שעליהם יחול החוק בקביעת תוכנו הוא רעיון צודק ויעיל. הרעיון צודק, משום שלכל אחד הזכות

¹. מתוך: **בצוותא – מדריך להוראת הדמוקרטיה**, מאת: אוקי מרושק, הוצאת כנרת 1988

לחיות את חייו לפי הבנתו והוא יעיל, משום שנטייתם של בני אדם לציית לחוק מרצונם, תהא רבה יותר, אם הם שותפים בקביעתו, ורואים אותו חוק שלהם. אולם גם לעיקרון זה גבולות. גבולותיו הם התכלית, שלשמה נוצר. החוק הדמוקרטי נוצר כדי להגן על אפשרותו של כל אדם לחיות לפי אמונתו וערכיו. אם ישנם אנשים, ששותפותם מונעת אפשרות זו ולא מקדמת אותה, ייתכן שהם לא ייקחו חלק בהכרעות. קביעת הגבול היא בעייתית, אך במערכת דמוקרטית תהיה נטייה לשתף יותר גורמים.

הגבול לשיתוף בקבלת ההחלטות קשור, על פי רוב, ביכולתו של האדם להיות אחראי למעשיו ולדיבוריו. תינוק בן יומו אינו יכול לקחת אחריות על החלטות כבדות משקל, ולכן לא ישתף.

בתולדות המחשבה המדינית הועלו מספר רעיונות אלטרנטיביים לרעיון הזכות השווה לבחור נציגים ולהיבחר לשלטון. הוצע להעניק את זכות ההכרעה בסמכויות השלטוניות, למי ששייך למשפחה מסוימת, למי שהוא מומחה בתחומים הנידונים, למי שנחשב חכם, ועוד. להצעות אלו היה הגיון משלהן. יש להבין את עקרון הזכות השווה לבחור ולהיבחר על רקע המגבלות של השיטות החילופיות.

מה, אם כן, ישיב הדמוקרט להצעה, שהמומחים יהיו בעלי הזכות לבחור ולהיבחר לתחומי ההכרעה בהם הם מבינים, ואילו שאר בני האדם יהיו משוללי זכות זו? הוא ישיב, כי ידע הוא אכן מרכיב חשוב בקבלת החלטות, ויש לעשות כל מאמץ, שהחברים בחברה הדמוקרטית יהיו משכילים ובעלי ידע; אך כמו כן, ידגיש הדמוקרט את העובדה כי הכרעות פוליטיות, גם אם הן קשורות בידע מסוים, הן טעונות תמיד מרכיב ערכי, שבו אין למומחה עדיפות על כלל בני האדם. רופא, למשל, יכול לדעת, אם לתת לחולה תרופה זו או אחרת, אך הוא אינו יכול להכריע, אם עדיף לו לאדם לחיות או למות. סוגיה זו היא ערכית וחייבת להיות מוכרעת על ידי בני אדם, שזכותם לחיות את חייהם לפי ערכיהם. המומחה יכול לצייד את הבוחרים ואת הנבחרים בידע על התוצאות האפשריות של בחירותיהם, אך לא לקבוע עבורם את סדרי העדיפויות; כך ברפואה, בכלכלה, בחינוך ועוד.

עוד ישיב הדמוקרט, שהמומחים הנם בעלי אינטרסים כמו כל אדם, ומתן זכות הכרעה רק בידיהם פירושה מתן אפשרות רק לחלק מהאוכלוסייה לקדם את האינטרסים שלה.

ומה יש להשיב על ההצעה המופלאה להעניק את זכות הבחירה לחכמים? ראשית ייאמר, שגם חכמים הם בעלי אינטרסים כמו המומחים, ושנית – אין אפשרות לקבוע מי יחליט מי הם החכמים.

ביסוד העמדה הדמוקרטית עומד הרעיון, כי יש להעניק לכל אחד את הזכות לבחור ולהיבחר, משום שאז ירגיש שותף למערכת וירצה להגן עליה. אולם חשוב מכך, שזכותו של כל אדם לחיות לפי הבנתו, בתנאי שהוא מכיר בזכות האחרים לכך, היא זכות בסיסית, שהפקעתה דורשת צידוק מיוחד. שותפות בהכרעות השלטוניות או בקביעת השליטים מקדמת את האפשרות של כל אדם לבטא גם את עמדותיו.

רקע כללי על שיטת הבחירות בישראל והעקרונות בבסיסה

עקרונות היסוד עליהן מושתתת שיטת הבחירות לכנסת הם: **בחירות כלליות (הזכות לבחור ולהיבחר), ישירות, שוות, חשאיות, יחסיות וארציות.**

²

הבחירות לכנסת (מתוך אתר הכנסת):

שיטת הבחירות – בישראל נהוגה שיטת בחירות יחסית-ארצית, כלומר חברי הכנסת אינם נבחרים ישירות אלא באמצעות רשימות המייצגות מפלגות. המגבלה היחידה היא שעל רשימה שהשתתפה בבחירות לעבור את אחוז החסימה, ששיעורו כיום הוא 3.25%. המסגרת הכללית לבחירות נקבעה בסעיף 4 לחוק-יסוד: הכנסת, ולפיו **הכנסת תיבחר בבחירות כלליות, ארציות, ישירות, שוות, חשאיות ויחסיות.** סעיף זה ניתן לשנות רק בהצבעה של לפחות 61 חברי כנסת.

מועדי הבחירות – הכנסת נבחרת לתקופה של ארבע שנים, אך היא רשאית להתפזר לפני תום התקופה על-ידי חקיקת חוק לפיזור הכנסת, הקובע גם את מועדן של הבחירות הבאות. הכנסת מתפזרת בטרם עת גם בנסיבות נוספות: אם הכנסת לא אישרה את תקציב המדינה בתוך שלושה חודשים מתחילת שנת התקציב או אם ראש הממשלה ממליץ, ונשיא המדינה מסכים, לפזרה מכיוון שקיים בה רוב המתנגד לממשלה ועקב כך אין היא מסוגלת לתפקד באופן תקין.

העקרונות שעליהם מושתתת שיטת הבחירות לכנסת:

1. **בחירות כלליות** - הזכות לבחור ולהיבחר: לכל אזרח ישראלי בן 18 לפחות יש זכות להצביע; לכל אזרח ישראלי בן 21 לפחות יש זכות להיבחר. נשיא המדינה, מבקר המדינה, שופטים ודיינים, קצינים בצבא הקבע ועובדי מדינה בכירים אינם רשאים להעמיד עצמם לבחירה, אלא אם כן התפטרו מתפקידם 100 ימים או שלוש שנים לפני הבחירות, לפי המצוין בחוק הבחירות לכנסת.
2. **עקרון הארציות:** כל מדינת ישראל היא אזור בחירה אחד, בכל הקשור לחלוקת המנדטים.
3. **עקרון בחירה ישירה:** בוחרים לכנסת במישרין, ולא באמצעות גוף של בוחרים.
1. **עקרון השוויון:** כל קולות הבוחרים שווים במשקלם. עקרון השוויון נוגע גם לשוויון בהזדמנות לגבי כל הרשימות המתחרות.
4. **עקרון החשאיות:** פעולת הבחירה נעשית בחשאיות, מאחורי פרגוד. עיקרון זה מבטיח את הגינות הבחירות וכוונתו למנוע הפעלת לחץ על הבוחרים אשר לאופן הצבעתם.
5. **עקרון היחסיות:** כל רשימת מועמדים מיוצגת באופן יחסי לכוחה האלקטורלי, ובלבד שעברה את אחוז החסימה, ששיעורו כיום הוא 3.25%.

² <http://main.knesset.gov.il/mk/elections/Pages/default.aspx> ;
http://main.knesset.gov.il/About/Lexicon/Pages/heb_mimshal_beh.aspx